

Pari lisää kalastus- ja maanviljelyssanaston historiaan

1. Sm. sanasta *kulle* 'poveton nuotta, ajoverkko' ja sille esitetyistä vastaineista

Yllä mainittu pyydyksennimi liittyy verbiin *kultaa*, Toivosen määritelmän mukaan 'haalia t. haroa (esim. heiniä vedestä, parhaat palat keittoastiasta); lippoa (siikoja koskesta); vetää kullenuottaa karsinapadossa', ks. SKES II 235. Tämän selityksen loppuosa näyttää olevan teorioitu, sillä Sanakirjasäätiön kokoelmien tiedot, jotka ovat kaikki peräisin Tornionjokilaaksosta (Ylitornio, Pello, Täräntö, Kainulasjärvi, Kompelusvaara), eivät tunne sanaa nuotta- tai verkkopyynnin terminä, vaan se merkitsee vain haromista, »ronkkimista» tai onkimista etenkin puhuttaessa ruoka-astian makupaloista ja vedessä tai muussa nesteessä olevista esineistä. Melkoista laaja-alaisempi on levinnältään *kulle*, vaikka pohjoisten seutujen (Puolanka, Utajärvi, Muhos, Haukipudas, Ii, Pudasjärvi, Taivalkoski, Simo, Kemi, Tervola, Rovaniemi, Kemijärvi, Alatornio, Karunki, Ylitornio, Kolari, Täräntö, Kittilä, Sodankylä) sanoja on sekin. Kulteen eri tyyppien kuvailemiseen ei tässä ole aihetta eikä kirjoittajalla olisi siihen vaadittavaa asiantuntemustakaan, mutta joitakin tietoja näistä seikoista tuonnempana kuitenkin esitetään painetun kirjallisuuden nojalla.

Itä-Karjalan murteissa on *kuulto* (sg. 1. prs. *kuullan*) ollut merkityksessä 'kalastaa pienellä povettomalla käsinuotalla 1. kuulteella' tunnettu paitsi Uhtualla myös Pistojarveltä ja Kiestingistä muuttaneiden Petsamon karjalaisten keskuudessa. Petsamosta on pantu muistiin myös sellaisia merkityksiä kuin 'pyydystää simpukoita vetämällä pohjaa pitkin haravaa, johon on kiinnitetty merta', 'haroa pohjaan painuneita verkkoja härkkimen tapaisella laitteella', 'koota kortteet vedestä käyttämällä haravana kaksiteräistä viikatetta, jolla kortteet ensin niitetään', 'kuoria nestettä pinnalta'. Tästä sanasta kausatiivisuffiksilla johdettu *kuullatto* 'kalastaa kulteella' on kirjattu Uhtualta ja etelämpää Tunkualta, Rukajärveltä ja Repolasta. Jommankumman verbin ohella on johdos *kuulle* (g. *kuultien*, -d-) esiintynyt jo mainituissa kunnissa ja lisäksi mm. Koudassa, Vuokkiniemessä, Jyskyjärvellä ja Kontokissa. Karjalan kuulteista annettujen selitysten pikainenkin silmäily osoittaa, että ne ovat ainakin monin paikoin toisenlaisia pyydyksiä kuin esim. Peräpohjolan karsina- ja suvantokulteet. Repolalainen n. 5 syltä pitkä *kuulle* (sen nimivarianttina on täällä myös oudohko *kuulanuotta*), jota vedetään kahlaamalla, ilman venettä, näyttäisi olevan lähinnä vata; viimeainitusta ks. Sirelius, SUSA XXIII: 32 [myöh. lyh. SUSA] s. 18, Suomen kansanomaista kulttuuria I [myöh. lyh. SKK]

s. 168. Virtarannan keräämät tiedot Vienan kuulteista, joiden potkemiseen on käytetty yhtä venettä (Vienan kansa muistelec 274—275), viittaavat Sireliuksen kostekulteeksi nimittämään pyydykseen, vrt. SUSA 6, SKK 173.

SKES:n *kultaa*-artikkelissa on vastaava lapin sana *gol'det* (< **kulta-*) mainittu vain länsilapin murteista, mikä johtuu siitä, että tekijällä ei ole ollut käytettävissään itälappalaisia tietoja. Tälläkin taholla se on yleinen. Inarinlappalainen muoto on *kolded*; koltan-, kildinin- ja turjanlapin sanoista ks. T. I. Itkonen, Koltan- ja kuolanlapin sanakirja 142, 868. Kaikissa murteissa verbi tarkoittaa ensinnäkin suunnilleen samaa kuin sm. *kultaa*, ts. 'ammentaa, kuoria rasva t. kerma; haroa (varsinkin jotain vedestä, ruokapaloja), naarata (esim. verkkoja pohjasta), söyriä'. Verkolla tai nuotalla kalastamista sen on selitetty merkitsevän ainakin Lindahl—Öhrlingin vanhassa ruotsinlapin sanakirjassa (*kåldet* 'draga not') sekä norjanlapissa (verkkoa ohjataan kohti patoa joko rantoja pitkin kulkemalla tai kahdesta veneestä, ks. Nesheim, *Studia Septentrionalia* III 118), inarinlapissa (täällä sana merkitsee vain 'nuotata') ja koltanlapin Petsamonkylän murteessa ('pyytää kulteella'). Sm. *kulle*-sanan vastine *goldâ* (g. *gol'dâg[â]*) esiintyy kaikissa länsilapin murteissa, mutta on itälapissa tuntematon. Sekin tarkoittaa ajoverkkoa tm. liikkuvaa pyyntivälinettä, jonka laadusta muistiinpanijain suppeat määritelmät eivät useinkaan anna selvää kuvaa. Uumajan-, piitimen- ja luulajanlapissa tavataan verbi *goldâtit 'pyytää kulteella t. nuotalla', joka sinänsä voisi olla *gol'det*-sanan harvinaisehkoa *âtit*-tyyppiä edustava johdos (siitä ks. Nielsen, *Lærebok i lappisk* § 312), mutta lienee kuitenkin muodostettu *goldâ*-sanasta, vrt. Nesheim, mts. 88.

Sm. *kultaa*-sanan ja sen vastineiden esiintyminen kalastuksen terminus *technicus*-sena on (karjalaa lukuunottamatta) siis varsin aukollista verrattuna siitä johdetun pyydyksennimen yleisyyteen. Vaikka verbin valtamerkitys onkin 'ammentaa, haroa tms.', olisi kai uskallettua päätellä, että sana olisi primäärisesti merkinnyt juuri tätä. Luultavampaa on, että sen käyttö on tärkeän *ku(u)lle, goldâ* -johdoksen rinnalla vähentynyt muunlaisten sanontojen (kuten karjalassa yleisten *käiväh* kuultiella; kuuldiella *ollah*) vallatessa alaa. Lp. *goldâ*-sanan puuttuminen itälapista voi selittyä siitä, että sen on täällä syrjäyttänyt toinen sanue, myöhemmin puheeksi tuleva *gol'gâddk* (= lpI *kulgadah*), **gol'gâdus* (= lpKo *kol'õds*, ks. T. I. Itkonen, mts. 143), joka paikoin — ja alunperin — tarkoittaa toisenlaista pyyntitapaakin.

Nirvi on pitänyt todennäköisenä, että pohjoisten murteidemme *kulle* olisi karjalaisten tuoma sana: »Voisi olettaa, että *ku(u)lle*-termi on kulkeutunut Pohjois-Pohjanmaan joille jo niinä vuosisatoina, jolloin karjalaisilla oli nautintaoikeuksia noiden vesien kalastamoissa», ks. Kalevalaseuran vuosikirja 29 s. 150. Tällainen ajatus tietysti onkin lähellä. Vilkuna puolestaan on epäillyt sanan karjalaisperäisyyttä viittaamalla Tornion murteessa esiintyvään kantasanaan *kultaa* sekä siihen, että kullepyynnin täytyy sikäläisen lohenkalastuksen välttämättömänä osana olla ikivanha, ks. Suomen Museo 1951 s. 19—20.

Ollenkaan puuttumatta kysymykseen suomalaisen kullepyynnin iästä sinänsä, voimme pitää ilmeisenä, että jos tämä tapa on Kemi- ja Tornionjoen vesissä peräisin

ammoisilta ajoilta, niin sitä ovat täällä ennen suomalaisia harjoittaneet lappalaiset. *Kulle*-termin alkuperää kenties valaisee eräs toinen sana, jota käytetään suvantokulteen I. kierrepyynnin (Sireliuksen termejä, ks. SUSA 6—8, SKK 173—176) yhteydessä. Suvantokulteen vetoon tarvitaan kaksi venettä, joista toinen soutaa ympyrää verkkokierroksen sisäpuolitse. Utajärvellä tätä toimitusta sanotaan *kiesimiseksi*, ja *kiesinvene*en soutaja on nimeltään *kiesijä*. J. Kemilän mukaan *kiesiä*-sanaa käytetään vain tässä merkityksessä. Nirvi mainitsee, että myös Karungissa kullekierroksen sisäpuolen nimenä on *kiesipuoli*, ks. mts. 144. Länsipohjan Tärännössä ja Jällivaarassa tunnetaan sana *kiesittää*, joka sekin merkitsee kalojen kiertämistä verkolla. Kuten T. I. Itkonen on todennut, *kiesiä* on selvä laina lapin sanasta *giessât* 'kääriä, kietoa', ks. Vir. 1936 s. 291—292, vrt. myös Nesheim, mts. 115. *Kiesittää* on ehkä sepitetty suomalaisella pohjalla, vaikka mikseipä lapiksikin ole voitu sanoa *giesätit*, siis oikeastaan 'käärittää'. Läheisenä vertauskohtana tällaiselle nimenannolle on Karjalassa etenkin Laatokan rantamilla vastaavanlaisesta pyydyksestä käytetty nimitys *kierre*, joka on kantasanoineen lainautunut turjanlappiin: *kird* 'järvinuotta, 30—40 syltä pitkä' (< sm. *kierre*), *kĩ^dte^d* 'nuotata järvessä' (< sm. *kiertää*), ks. T. I. Itkonen, mp. Lapin nykymurteiden sanakirjat eivät mainitse *giesât*-verbiä kalastusterminä, joten se ehkä onkin kuulunut vain Kemin (ja Tornion) Lapin muinaisten asukkaiden puheenparteen. Kun siis *kiesimisen* ja *kiesittämisen* oppimestareina ovat ainakin terminologisessa suhteessa olleet lappalaiset (itse pyyntitavan Nesheim arvelee tulleen Lappiin skandinaaveilta, ks. mts. 114—115), lienee pidettävä täysin mahdollisena, että myös sanat *ku(u)ltaa* ja *ku(u)lle* ovat lappalaista lähtöä. Suomen puolella ne rajoittuvat lappalaisten lainasanojemme keskeiselle alueelle, ja myös Vienan Karjalassa niiden esiintymispaikat eteläisintä Repolaa myöten ovat entistä »Villiä Lappia». Karjalan murteiden outo ensi tavun pitkä vokaali ei tietenkään todista sanaa vierasperäiseksi, mutta voisi varsin luontevasti selittyä esim. siten, että **kulta-* on lainautuessaan assosioitunut *kuulla*-sanaan, joka mm. karjalassa merkitsee myös 'tuntea, tuntua'. Kuultamisen olisi siis voitu käsittää tarkoittavan eräänlaista tunnustelua, ja helpostihan lyhyen kulteen vetäjä voi tunteakin, milloin iso kala sätkyttelee verkossa.

Edellä on ollut puhetta kulteen käytöstä miesvoimin tapahtuvassa saarrostuspyynnissä. Toinen niin ikään Tornion- ja Kemijoen varsilla harjoitettu pyyntitapa on kalastus »pienellä kulteella», jonka sikäläisiä kansanomaisia nimiä ovat *saarua* (= *saarva* 'saukko', alkuaan kupaan nimitys, ks. Vilkuna, mts. 15) ja *kulkuus*, vrt. Sirelius, SUSA 3, 8, SKK 177—178. Tätä pyydystä kuljettaa väylällä myötävirtaan kuvas, jona on pölkky tai tietyllä tavoin rakennettu lauta, ja toista päätä ohjaillaan rannan puolelta veneestä tai jalankin. Tarkastelemme tässä lähemmin sanaa *kulkuus* (g. *kulkuuksen*), joka on ollut käytännössä Kemijoella, mm. Kemissä ja Rovaniemellä. Muita variantteja ovat *kulkus* (Kemi), *kulvusverkko* (Inari), *kulkuverkko* (Jällivaara), *kulkuwaverkko* (Karunki). Vastaava verbi on *kulkuttaa* (Inari), *kulvuttaa* (Inari), *kuluttaa* (Ruija, Skiippakuru), ja siihen taas perustuvat nimitykset *kulkutusverkko* (Kemin mlk., Inari) ja *kulutus* l. *k.-verkko* (Skiippakuru). Nämä äänteellistä horju-

vuutta ja sekavia johto-opillisia suhteita osoittavat sanat ovat aivan ilmeisesti lappalaisperäisiä. *Kulku(u)s* ja *kulvus* ovat suomen kieleen miten kuten sopeutuneita muakelmia aikaisemmin mainitusta, koltassa säilyneestä sanasta **gol'gādus* (koltilla se on T. I. Itkosen mukaan tullut merkitsemään kahdella veneellä soudettavaa kulletta = lp. *goldā*), ja *kul(k)uttaa* palautuu kyseisen lp. substantiivin kautasanaan *gol'gādit* 'kalastaa kulkuusverkolla'. Tämä taas on tavallisella kausatiivisuffiksilla *ta johdettu verbistä *gol'gāt* 'mennä virran mukana, valua' (~ sm. *kulkea*). Tavallisempi kuin **gol'gādus* (koltan sana voisi äänteellisesti olla myös = **gol'gādās*, mutta tämä harvinainen johdostyyppi tuskin tulee tässä kysymykseen; ko. johtimista ks. Nielsen, mt. §§ 216, 220) on lapissa samaa merkitsevä *ek-johdos *gol'gādāk*. Lapin sanue, toisin kuin suomen, on johto-opin kannalta täysin säännöllinen, mikä jo sinään puhuu sen alkuperäisyyden puolesta. Kaiken kaikkiaan voimme siis sanoa, että Kemijoen ja sen lähiseutujen kullepyynnin terminologiassa on useitakin lappalaisuuksia.

Lapin *gol'det*-sanalle on esitetty vastineita permiläisistä kielistä, ks. esim. Uotila, SUST LXV 333 kirjallisuusviittauksineen. Syrjäänin verbistä *kelt-ni*, *kevt-ni* annetaan SKES:n artikkelissa selitys 'kalastaa nuotalla; valikoida keitosta parhaat palat; kuoria kerma maidosta'. Tämä sana merkitsee tarkemmin sanottuna pyyntiä vadalla (= ven. 'lovit brednem', ks. Sravnitel'nyj slovar' komi-zyrjanskij dialektov 168), minkä jo Sirelius totesi, ks. SUSA 20. Sen votjakkilainen vastine *kalti-ni* merkitsee sanakirjan Udmurtsko-russkij slovar' (1948) mukaan 'pyydystää, nostaa (verkolla, nuotalla, vadalla, lusikalla)'. Johdos syrj. *keltin*, *kevtim*, votj. *kalton* tarkoittaa nimenomaan vataa (ven. bredeń), votjakissa lisäksi liemikauhaa, kuorinlusikkaa. Perm. kielten ensi tavun vokaali edellyttää kantaperm. keskivokaalia *ö, joka normaalisti palautuu sm.-ugr. *ä:hän, harvemmin *ü:hyn; jälkimmäisessä tapauksessa on yleensä kysymys *ü:n sporadisesta aukenemisesta likvidan edellä. Aivan harvinaisia ovat hajatapaukset, joissa kperm. *ö on kehittynyt takavokaalista *a, *o tai *u. Vrt. kirjoittaja, FUF XXXI 288—292, Rédei, NyK LXV 373. Näin ollen kperm. *költ- ei äänteelliseltä kannalta sovellu hyvin lp. *gol'det*-sanan vastineeksi.

Tšeremississä sen sijaan on sanue, joka näyttää moitteettomasti vastaavan perm. sanoja sekä äänneasun että merkityksen suhteen. Yleisčheremissiläinen on kalanyödyksen nimi *kelde*, joka on käännetty sanoilla 'nuotta (ven. nevod)' ja 'vata (ven. bredeń, brednik)'. Vadaksi se on selitetty mm. Vasiljevin sanakirjassa Marij muter s. 100 ja teoksessa Voprosy jazyka, literatury i folklora (Mar. naučno-issl. inst.: Trudy XV) s. 168. Paasonen kuvailee pyydystä lähemmin: 'vatanuotan tapainen palttinasta; toinen kalamiehistä menee toisessa päässä jokeen ja kuljettaa sitten oman päänsä vinoon rannalle, jossa »nuotta» nostetaan ylös; sen alareunaan on sidottu kiviä', ks. Paasonen—Siro, Ost-tscher. Wb. 38. Tämän sanan toisessa tavussa oleva täysvokaali *e* on erälle deverbaisille välineen nimille ominainen johdin, joka selittyy parhaiten aikaisemmasta *əγ-yhtymästä ja vastaa siten mm. sm. *kulle* ja lp. *goldā* -sanojen *ek-suffiksia, vrt. kirjoittaja, Vir. 1967 s. 253. Mainitun

kalastustermin kantasanaakin tunnetaan, tosin johdostaan huomattavasti harvinaisempiana. Sen on pannut muistiin ainakin Beke eräänlaista Uržumin ja Malmyžin murteiden välimuotoa edustavasta Petrušinin kylän murteesta, ks. SUST LXXXVI 55. Tämä verbi, *keldə-m* 'pyytää nuotalla', edellyttää vokaalivartaloisena (*keldə-*), sikäli kuin kyseessä on säännöllinen kehitys, alkuperäistä *ä-vartaloa. Ensi tavussa on myös ilmeisesti lähdettävä sm.-ugr. *ä:stä, joka on normaalisti muuttunut *e*:ksi *l*:n edellä, vrt. Steinitz, Gesch. d. fiugr. Vokalismus 99, kirjoittaja, FUF XXXI 211. Näin rekonstruoitavaan alkumuotoon **kältä-* rinnastuu hyvin myös kperm. **költ-*, jossa sanansisäinen *t* tosin herättää huomiota, koska soinnillisen konsonantin jäljessä odottaisimme *d*:tä. Tällaiset sarjasiirtymät tai soinnittomien konsonanttiyhtymien analogiatapaukset eivät kuitenkaan ole perm. taholla vallan harvinaisia.

Obinugr. kielistäkin on luultu voitavan osoittaa lp.-sm. pyyntitermiä vastaavia sanoja. Kuitenkin sanan ostjTrj. *k'ə'ə-ŋ'ā'ə* 'pyytää kalaa erällä erityisellä tavalla', Ni. *хуѣ-тѣ'*, Kaz. *хуа-тѣ* 'pyytää kalaa eräänl. uivalla rysällä' kuulumista tähän yhteyteen sopii vahvasti epäillä. Olisi oletettava sanansisäisen *t:n täydellistä katoa, mikä ei voi olla normaali ilmiö. Kantaostj. vartalo **kol-* (Steinitzin kirjoitustavan mukaan) on ainakin niissä murteissa, joista sanamme on merkitty, täysin homonyminen sm. *kuulla*-sanan vastineen kanssa. Syystä kysykin Collinder, onko viimeainittu äänteellisesti vaikuttanut tarkasteltavana olevaan sanaan, ks. Fenno-Ugric Vocabulary 27. Edessämme on siis sama kysymys, jonka karj. *kuulto* herätti. On huomattava, että ostj. **kol-* 'kuulla' merkitsee myös aivan yleisesti 'tuntea'. Ei liene täysin mahdotonta, että tässä tapauksessa kalastamista tarkoittava termi olisikin vain 'kuulla'-sanan spesiaalistunutta käytäntöä, kuten Ahlqvist aikoinaan arveli, ks. Über die Sprache der Nord-Ostjaken 75. Munkácsi, NyK XXVII 157—158, piti tätä selitystä oppineena kansanetymologiana ja puolestaan yhdisti ostj. sanan **kol-* 'kalastaa' sekä sen vastineeksi katsotun vog. sanan *хулт-*, *k'ult-* 'kalastaa laahusnuotalla; etsiä nokallaan penkoen ruokaa vedestä (hanhi, sorsa)' sanueeseen ostjDN *хōḡəp*, V *k'āḡəw'* (sanassa k.-ostj. *a), vog. *хүлв*, *күлп* 'verkko', jonka vastineihin kuuluvana nykyisin pidetään mm. sm. sanaa *kalin* 'nuotan osaverkko', ks. SKES I 148. Ainakin ostjakin sanojen osalta tämä selitys on äänteellisessä suhteessa Ahlqvistin antamaa heikompi. Vogulin *хулт-*, *k'ult-*verbin alkuperän selvittämiseksi tarvittaisiin runsaampaa ja tarkemmin merkittyä aineistoa. Jos sen ensi tavussa on kvog. *ü (Steinitz), niin sitä sopii hyvinkin verrata lp. *gol'* *det*-sanaan, mikäli sitten sen vartalonloppuinen *t* ei ole johdin.

Jättäen kysymyksen obinugr. sanojen etymologiasta avoimeksi voimme edellä esitetyn perusteella jotensakin varmasti väittää, että lp. *gol'* *det* ja siitä lainautunut sm.-karj. sanue on erotettava alkujaan etuvokaalisista perm. sanoista. Viimeainittujen ja tšer. *keldə*-verbin osalta saattaa herätä ajatus, että ne olisivat ikivanhoja, jo sm.-perm. kaudella esiintyneitä johdoksia sanoista syrj. *kel-*, votj. *koli-*, tšer. *kel-* 'kahlata'. Sanojen alkumerkitys olisi siinä tapauksessa ollut 'kuljettaa kahlaamalla' (vrt. esim. sm.-lp. **sūye-* 'soutaa', jonka kausatiivijohdoksia ovat sm. *soutaa* ja sen lp. vastine, alkuperäisen merkityksen 'kuljettaa soutamalla' säilyttänyt sana

suw¹det); niinhän vataa kuljetetaan. Tšeremississä ei vokaalisto aiheuta vaikeuksia *kel-* ja *kelðə*-sanojen yhdistämiselle semminkään kun *kel-* viittaa, toisin kuin sen lp. vastine *gallet* (< **kälä-*), alkuperäiseen *e*-vartaloon (**käle-*). Nykykielen kannalta katsottuna *kelðə-* ei kuitenkaan ole *kel-*sananjohdos, koska kausatiivisuffiksiin *ta, *tä edustaja esiintyy likvidan jäljessä aina *t*-alkuisena (esim. *šol-tâ-* 'keittää' < *šol-* 'kiehua'; *d*-alkuinen variantti tavataan vain nasaalin jäljessä). Kokonaan ei voitane sivuuttaa sellaista mahdollisuutta, että **käl-tä-* olisi jo kantatšeremissiin tullessa irtautunut kielitajussa kantasanastaan, joten sen konsonanttiyhtymä olisi voinut kehittyä samoin kuin alkuperäisten kantavartaloitten *lt, esim. *kəldə-* 'solmia, sitoa' (< **keltä-* > lp. *gæl¹det* 'jännittää'). Mitä kperm. *költ-vartaloon tulee, sen yhdistäminen syrj. ja votj. kahlaamista merkitseviin sanoihin ei ole ihan helppoa mutta näiden kielten monesti perin oikullisen vokaalikehityksen valossa ei ehkä mahdollontakaan. Sanueen sisäiset vokaalisuhteet ovat poikkeukselliset (itäpermjakin *köl-* 'kahlata' -sananjohdos ei vastaa syrjäänin muiden murteiden edustusta). Ensi tavussa on ollut joko kperm. *ö tai todennäköisemmin *e, joka sekin saattaa, tosin vain sporadisesti, palautua sm.-ugr. *ä:hän. Eräästä toisestakin mahdollisuudesta sopinee huomauttaa. Syrjäänissä esiintyy nähtävästi harvinaisena sana *kelni* (Letka) 'kalastaa nuotalla (Fokos-Fuchs), ympäröidä jollakin, pyytää kalaa haavilla (Srvn. slov.)', jota ainakin äänteellisesti vastaa *kevní*, sg. I. p. *kela* (Udora) 'vaania, hakea jälkiä myöten'. Jos molemmat sanat kuuluvat yhteen (Fokos-Fuchs, Syrj. Wb. 390, yhdistää ne epäillen) eikä Le. *kelni* ole muodostettu ns. retrogradisen derivaation avulla eli erottamalla myös tässä murteessa tavattavasta *keltni* 'nuotata' -sanasta suffiksaaliseksi käsitetty vartalon loppu-*t*, niin ne edustavat (kuten Udoran muoto osoittaa) aikaisempaa asua **köl-*. Tämäkin voisi, mikäli kyseessä on vanha sana, palautua esiperm. alkumuotoon **kälə-* ja siten soveltua syrj. *kelt-*, votj. *kaltj-* sanojen mahdolliseksi kantasanaksi. Letkan ja Udoran sanojen erilaisen merkityksen takia on vaikea päätellä, millaisesta pyyntitavasta olisi alunperin ollut kysymys. Saaliin kiertämistä tai jollakin pyyntivälineellä ympäröimistä ehkä voisi ounastella alkumerkitykseksi, ja silloin tulee mieleen lapin »nominiverbi» *giellä* 'silukka-ansa (metsälintujen, jäniksen, peuran, karhun)', *giellát* 'pyydystää ansalla', jonka alkup. vartalo olisi tässä tapauksessa ollut **käle-*. Nämä kysymykset jäävät vielä odottamaan ratkaisuaan, ja ainakin toistaiseksi tšer. *kelðə-* ja perm. *költ-sanojen tulkitsemista johdoksiksi on siis pidettävä sangen epävarmana hypoteesina.

2. Tšer. *ošo* 'karhi, äes'

Tšeremississä on kaksi laajalti levinnyttä äkeen I. karhin nimitystä, *šüre* (*šüre*, *šire*) ja *tärma*, joista edellinen on tšuvassilainen ja jälkimmäinen tataarilainen laina, ks. Räsänen, SUST XLVIII 217, SUST L 69. Kolmannen samaa merkitsevän sanan *ošo* (= ven. 'borona') mainitsee Galkin esiintyvän Vjatkan varrella sijaitsevassa Malmyžin-Šurman murteistossa, ks. Mar. naučno-issl. inst.:

Trudy XV 168. Tätä ei voitane erottaa votjakin vastaavasta sanasta *usj* (Glazov, Uržum), *usj* (Malmyž-Uržum), ks. Wichmann, *Wotj. Chrest.* 122. Sen on Toivonen rinnastanut sm. *oksa*-sanaan, ks. Vir. 1920 s. 89. Äänteellisesti Toivosen etymologia vaikuttaa täysin mahdolliselta. Votj. sanan toisen tavun vokaali voi olla joko sanaan loppuvokaalin sporadinen säilymätapaus tai ehkä myös suffiksi. Tällaisia votjakin *i*-, *i*-loppuisia nominatiivimuotoja on Lakó käsitellyt ansiokkaassa tutkielmassaan A permii nyelvek *szóvégi magánhangzói*, NyK XLVIII, XLIX. Lytkin katsoo votjakin johtamattomien nominien loppu-*i*:n, *-i*:n vastaavan etymologisesti syrjäänin useissa sanoissa vokaalialkuisten suffiksien edellä esiintyvää vartalonloppuista *j*:tä, vrt. esim. votj. *limi*, syrj. *lim*, *limj*- 'lumi' (ks. Ist. gramm. komi jazyka 71), ja tällaiset sanat olisivat normaalitapauksissa sm.-ugr. **e*-vartalon edustajia, ks. esim. CSIFU I 324—331. Jos votj. *usj*-sanan loppuvokaali ei ole suffiksalinen, niin tämän mukaan sana siis edellyttäisi **e*-vartaloista alkumuotoa toisin kuin sm. *oksa* ja lp. *oak'se* 'oksa'. Tämän seikan ei sinänsä tarvitse vastustaa Toivosen selitystä, jota kuitenkin on sm. ja votj. sanojen melkoisen merkityseron vuoksi pidettävä epävarmana, vrt. SKES II 424.

Riippumatta siitä, onko votj. *usj* yllä mainittujen sm. ja lp. sanojen sekä tšer. sanan *ukš* 'oksa' vastine vai ei, näyttää ilmeiseltä, että votj. *usj* ja tšer. *ošo* ovat yhdistettävissä vain selittämällä viimemainittu votjakkilaiseksi lainasanaksi. Lainasuhteeseen viittaa jo sen esiintymispaikkakin: Vjatkan alueella on tšeremissiläis- ja votjakkilaiskyliä tänäkin päivänä toistensa välittömässä naapuruudessa.

On useaan kertaan lausuttu arvelu, että osa vain tšeremississä ja perm. kielissä tavattavista sanoista on saattanut kulkeutua lainoina suuntaan tai toiseen. Kysymystä ei ole systemaattisesti tutkittu, eikä varmoja todisteita lainakosketuksista ole esitetty juuri lainkaan. Ainoa selvä tapaus on toistaiseksi ollut tšer. sana *ođš*, (> *odo*) 'votjakkii', jonka originaali on votj. **od-* (> *ud* : *u.-murt* 'votjakkii'), ks. Radanovics, CIFU 104. Pari muutakin samansuuntaista etymologista selitystä on tosin julkaistu, mutta niitä tuskin käy hyväksyminen.

Votjakin kielessä on ensi tavun **o* muuttunut *u*:ksi niin myöhään, että eivät ainoastaan tšuvassilaiset vaan myös vanhemmat venäläisetkin lainasanat (esim. *kuso* 'viikate' < ven. *kosa*) ovat muutokseen osallistuneet. Tšer. *ošo* (< *ošš*) -sanan on siis katsottava lainautuneen ennen tätä vaihetta. Votjakin toisen tavun *i*-vokaalia ei varmaankaan olisi voitu substituoida tšeremississä millään muulla äänteellä kuin *š*:lla. Esitetyn rinnastuksen kannalta vaatii lähempää tarkastelua ainoastaan äännesuhde tšer. *š* ~ votj. *s*. On selvää, että kummankin kielen vanhassa omaperäisessä sanastossa ensi ja toisen tavun vokaalien välissä tavattavat soinnittomat sibilantit ovat »äännelaillisesti» kehittyneet vain aikaisemmista sibilanttien ja soinnittomien klusiilien yhtymistä. Esim. votj. *kisoz* 'sammuu' (< **kups-*), *poso* 'pehmitän, peittoan' (< **peksä-*), vrt. Uotila, SUST LXV 172—174, 318—319; tšer. *ošš*, (>) *murt. ošo* 'valkea' (< **akša*). Alkuperäiset yksinäissibilantit ovat sekä tšeremississä että perm. taholla soinnillistuneet tässä asemassa. Tšeremissin sibilanttien historiasta on syntynyt jo melkoinen kirjallisuus. Viitattakoon tässä

vain Gruzovin valaisevaan esitykseen teoksessa *Fonetika dialektov marijskogo jazyka v istoričeskom osveščanii* s. 150—173, josta myös aikaisempien tutkijain (Setälä, Paasonen, Wichmann, Räsänen, Beke, Serebrennikov) osuus tämän komplisoituneen ja yhäkin erikoistutkimusta kaipaavan kysymyksen selvittelyssä käy ilmi. Riittänee mainita, että sm.-ugr. *s on useimmissa tšer. murteissa muuttunut *š*:ksi (> sanan sisällä ja lopussa määrätapauksissa *ž*), mutta Malmyžin murrealueella sen edustajana on takavokaalisissa sanoissa useimmiten *s* (*z*) ja etuvokaalisissa *š* (*ž*). Kuitenkin on eräitä sanoja ja muotoja, joissa täälläkin esiintyy sekä etuettä takavokaalisissa sanoissa muiden murteiden tavoin *š* (*ž*). Pari esimerkkiä sanansisäisistä tapauksista: *kukšo* 'kuiva' (< *ks, vrt. syrj. *kos*); *pot-šo* 'patansa' *lu-žo* 'luunsa', *jot-šo* 'kysyköön', *pu-žo* 'antakoon' (*s > *š*, *ž* on siis aina tapahtunut sg. 3. p. possessiivisuffiksissa resp. persoonapäätteessä). Nämäkin ehkä jo voisivat oikeuttaa otaksuma, että myös votjakkilaisessa lainasanassa *s* on saattanut muuttua *š*:ksi. Mutta sanan *ošo* 'äes' *š*:lle löytynee parempikin perustelu. On hyvin todennäköistä, että tšeremissin kielessä ei ensi ja toisen tavun vokaalien välissä lainkaan tavattu soinnitonta yksinäis-*s*:ää ennen tšuvassilaiskosketuksia, joiden alkuvaihe sijoittuneen aikaan 800—1000 jKr. Sen sijaan *š* oli ilmeisestikin tässä asemassa tavallinen, esim. *küšəlš* 'ylhäältä', *ošə* 'valkea', *šošə(m)* 'kevät', akk. *mušəm* (< *muš*) 'tappura, rohdin', akk. *püşəm* (< *püş*) 'vene'; omina laajoina ryhminään on vielä mainittava yksitavuisten vokaalivartaloisten verbien partisiipit ja preteritiimuodot, esim. *pušə* 'antava, antaja', *pušəm* 'annoin'. Vasta tšuv. lainasanojen myötä näyttää kyseiseen asemaan ilmaantuneen *s*, joka on Malmyžin alueella säilynyt mutta muualla muuttunut *š*:ksi, esim. *posarem* ~ *pošarem*, *pašarem* 'painaa, pusertaa' < tšuv. *pozar-*. Tšuv. originaalin liudentunut sibilantti on Malmyžissa ja eräissä muissa konservatiivisissa murteissa edustuneena *š*:llä; muualla liudennus on kadonnut, esim. *pošana* ~ *posana*, *pasana* 'lanko, vaimon nuoremman sisaren mies' < tšuv. *požana*. Nuoremmissa turkkilaisissa lainoissa (mm. melkein kaikissa tataarilaisperäisissä sanoissa, joiden tulo kieleen on voinut alkaa 13. vuosisadalla) sekä venäläiseltä taholta saadussa sanastossa *s* on jo kaikissa murteissa säilynyt muutoksitta, esim. *osal* 'huono, paha' < tat. *usal*. Sikäli kuin tšeremissistä löytyisi omaperäisiä sanoja, joissa koko kielialueella esiintyy ensi ja toisen tavun vokaalien välissä *s*, ne kaikesta päättäen olisivat kantatšeremissin lopulle eli tataarilaiskosketusten alun tienoille ajoittuvia sepiteitä.

Voitaneen siis päätellä, että tšer. *ošo* on lainautunut votjakista ennen 1000-lukua eli aikana, jolloin ensi ja toisen tavun vokaalien välinen *s* oli äännesysteemille vielä outo, niin että votj. *s*:n substituoinen *š*:llä oli luonnollista.

Einige Beiträge zur Geschichte der Fischerei- und Ackerbauerterminologie

VON ERKKI ITKONEN

1. Fi. *kultaa* 'einen Gegenstand aus dem Wasser herausnehmen; wühlen', karel. *kul-toa* 'id.; mit einer Art Zugnetz fischen' sowie deren Ableitungen fi. *kulle* (Gen. *kulteen*), karel. *kuulle* 'eine Art Zugnetz' sind entlehnt aus den entsprechenden lappischen Wörtern *goldet* und *goldá* (Gen. *goldágá*). Diese Erklärung wird u.a. dadurch gestützt, dass in den Gegenden am Kemijoki und Tornionjoki, aus deren Dialekten die genannten finnischen Wörter stammen, in der Fischereiterminologie auch andere lappische Lehnwörter begegnen, z.B. *kiesiä*, *kiesittää* 'im Boot rudern ein Zugnetz so führen, dass sich einige Windungen bilden (spiralsch also)' (< lp. *giessát* 'windeln, wickeln', s. T. I. Itkonen, Vir. 1936 S. 382) und *kulku(u)s*, *kulvus*, *kulkutus* (*verkko*) 'Treibnetz', *kul(k)uttaa* 'mit dem Treibnetz fischen' (< lp. *golgáduš*, *golgádit* id.).

Mit fi. *kultaa*, lp. *goldet* wurde syrj. *kelt-*, wotj. *kalti-* mit dem Zugnetz (der Wate) fischen verbunden, doch handelt es sich hier um ursprüngliche vordervokalisches Wörter (< urperm. **kólt-*), als deren Entsprechung das gleichbedeutende tscher. Verb *kel'de-*, Ableitung *kel'de* 'Wate' geeignet ist.

Nach der üblichen Auffassung wären noch

ostj. *kól-* 'mit einer schwimmenden Reuse fischen' und wog. *zult-*, *k'ult-* 'ein Zugnetz ziehen' Entsprechungen der fi.-lp. Wörter. Aus lautlichen Gründen ist es jedoch sehr unsicher, ob das ostj. Wort — ein Homonym zu *kól-* 'hören, fühlen' — hierher gehören kann.

2. Aus dem tscher. Dialektgebiet von Malmyz-Šurma ist das Wort *ošo* (< *ošó*) 'Egge' aufgezeichnet worden. Es handelt sich hierbei sicher um eine Entlehnung des gleichbedeutenden wotjakischen Wortes *usi*. Auf eine Lehnbeziehung weist bereits das Auftreten des tscher. Wortes in der Nähe der Vjatka hin, wo die Tscheremissen und Wotjaken von jeher als Nachbarn lebten. Für die erste Silbe des wotj. Wortes ist ein **o* anzunehmen, das bekanntlich hier spät zu *u* wurde. Das Lautverhältnis tscher. *š* ~ wotj. *s* lässt sich am besten so erklären, dass das wotj. Wort ins Tscheremissische zu einer Zeit entlehnt wurde, da in der letztgenannten Sprache zwischen den Vokalen der ersten und zweiten Silbe noch kein *s* auftrat (es gelangte in diese Stellung erst mit den tschuwaschischen Lehnwörtern), aus welchem Grund das *s* des Originals durch ein *š* substituiert wurde.